

Mysteriet

*Maurizio
Serra*

MUS SOL NINI

Översättning:
Sofia Warkander

*En diktators
uppgång
och fall*

fri tanke

INNEHÅLL

Förord till den svenska utgåvan	9
Introduktion.....	13

DEL ETT: MANNEN

1 Hans ursprung	33
2 Hans temperament	57
3 Mussolinis närstående	73
4 Mussolinis kvinnor	89
5 Mussolinis män	105
6 Mussolinis länder	127
7 Mussolinis Gud?.....	133

DEL TVÅ: HANS UTMANINGAR

1 Kommer marschen mot Rom att ske?	139
2 En diktator flyttar in	151
3 På den starkares sida	157
4 »Roma doma!«	173
5 Hitler vid horisonten	195
6 »Faccetta nera, sköna Abessinien...«.....	209
7 Mot Spanien	223
8 Från Anschluss till München: Den svåra överenskommelsen	235
9 »Rasens« förräderi	249
10 Att satsa på fel häst	259

DEL TRE: HANS FALL

1 »En underlig fred«, »ett underligt krig«	269
2 Rubicon.....	281
3 Det »parallella kriget« och dess vaga viljeansatser.....	291
4 Det »parallella kriget« och dess nederlag	309
5 Fascismens första fall.....	325
6 Mot vapenvilan.....	341
7 En italiensk Gauleiter.....	353
8 »Ett inbördeskrigs avskyvärda ära«	367
9 Gargnanos podestàs dödskamp	381
Epilog: Tre symboler och två små resväskor	393
Noter	419
Personregister	511

Till minnet av
Renzo De Felice och François Fejtő,
mina lärare och vänner.

Förord till den svenska utgåvan

MAURIZIO SERRA, född i London 1955, är en yrkesdiplomat som varit stationerad i Berlin, London, Moskva samt vid UNESCO i Paris och FN i Genève. Men han är också historiker, mottagare av ett flertal litterära priser och 2020 invald i Franska akademien som den förste italienske ledamoten i institutionens historia. Lagrarna är så rikliga att Serra lätt hade kunnat vila ut på dem; men det har han inte gjort. De officiella utmärkelserna har ackompanjerats av ett minst lika stort antal betydande biografiska och historiska verk.

Det var med boken *L'esteta armato* (»Den beväpnade esteten«) från 1990 som Serra lade grunden för det som nu, drygt 30 år senare, framstår som ett livsprojekt: kartläggningen av den generation av europeiska författare och intellektuella som under 1900-talet första tredjedel vässade om sina pennor för att ställa dem i den politiska aktivismens och sociala utopins tjänst.

I Sovjetunionen valde Vladimir Majakovskij att »likställa pennan med en bajonett«. Men intellektuella aktivister fanns inte bara där. Vi finner dem överallt i Europa: Stefan George (»Der Dichter als Führer«), Louis Aragon, André Malraux, Stephen Spender, W.H. Auden, Gabriele D'Annunzio (»Il Vate«, profeten), Filippo Tommaso Marinetti, Curzio Malaparte – listan kan göras lång över de beväpnade esteter som dödförklarade den gamla samhällsordningen och slogs för en ny, kommunistisk eller fascistisk (hur som helst anti-borgerlig), i skrift eller i handling eller bådadera. Inbördeskriget i Spanien var inte bara en arméernas kamp utan också den europeiska intelligentsians.

Dessa författare och intellektuella, och denna frågeställning, har Maurizio Serra vid sidan av *L'esteta armato* ägnat såväl övergripande studier som separata biografier på sina båda hemspråk, italienska och franska. I *Malaparte: Vies et legendes* rannsakar han Curzio Malaparte, mytoman och politisk kameleont, fritt växlande mellan fascism och

kommunism, skrupelfritt beredd att utnyttja och låta sig utnyttjas av maktens människor – samtidigt som han författade lysande, stilistiskt nyskapande reportage från andra världskrigets fronter i form av tidningsartiklar och böcker som *Kaputt* och *Skinnet* (*La pelle*). Serras biografi belönades med Goncourtpriset och kommer i engelsk översättning hösten 2024.

Var det någon som förkroppsligade 1900-talets beväpnade estet mer än Malaparte var det hans landsman Gabriele D'Annunzio, som under 1900-talets första årtionden var den politiska aktivismens företrädare framför andra: hyllad romanförfattare och poet, soldat, stridspilot, diktator (om än kortvarig) över Fiume-republiken 1920, älskare (sina 158 centimeter i strumplästen till trots) till legendariska kvinnor som Eleonora Duse och markisinnan Luisa Casati Stampa och ett otal andra. En osannolik gestalt som för 100 år sedan hade en ställning inom den europeiska kulturen som bara kan jämföras med vår tids idrottsstjärnors. Serras voluminösa biografi *D'Annunzio le magnifique* utkom 2018 på franska och följande år på italienska.

Serra har också författat och redigerat verk på rent politiska teman, som *La gabbia infranta: Gli Alleati e l'Italia dal 1943 al 1945* (2010; med Ennio Di Nolfo), *La marche sur Rome, entre histoire et mythe* (2022; med Didier Musiedlak) och den italienske utrikesministern Galeazzo Cianos dagböcker. Senast, våren 2024, kom boken *Munich 1938: La paix impossible*.

Med tanke på Maurizio Serras omfångsrika produktion – jag har inte nämnt alla hans böcker och essäer! – skulle man kunna tro att han är en kompilerande historiker, en som sammanfattar vad andra har skrivit och forskat fram. Så är det inte. Serra är en dedikerad, minutiöst noggrann källforskare som gräver djupt i arkiven. Det är ingen överdrift att säga att han behärskar epoken som han ägnat sin författargärning utantill.

Galeazzo Ciano var svärson till Benito Mussolini, en person som figurerar i så gott som alla Serras böcker, i mer eller mindre framträdande roller. Det var därför närmast oundvikligt att författaren förr eller senare skulle ge sig i kast med *il Duce* själv, en motsägelsefull ledare som inledningsvis väckte omvärldens beundran men som

slutade med att införa raslagar som i Tyskland; grundaren av en fasciststat som dock aldrig blev lika totalitär som Hitlers eller Stalins; en litteratör som behärskade fem språk, umgicks med Hitler på tyska och tillbringade sin sista tid i livet med att översätta Wagners libretton och Stendhals *Kartusianklostret i Parma* till italienska; en beväpnad estet, med andra ord.

Mysteriet Mussolini är inte en kronologisk framställning, även om kronologin finns där. Sättet att utforska den i grunden ensamme diktatorns personlighet är tematiskt: politiken, armén, kulturen, vännerna och fienderna, familjen och kvinnorna, synen på monarkin och kyrkan, relationen till Hitler och Tyskland. Boken är, med Serras egna ord, »varken en regelrätt biografi över Mussolini eller en historia över den italienska fascismen utan det första försöket att blottlägga mysteriet kring en person som inte liknar någon annan av 1900-talets diktatorer, höger eller vänster, men som i viss mening är summan av dem alla, från Lenin till Castro«.

Det är ett lyckat försök. Maurizio Serras *Mysteriet Mussolini* är, som Mats Fält skrev i sin recension av den franska utgåvan, »en ovanligt välskriven bok som lyckas hantera de flesta frågor som är relevanta i sammanhanget«. Till detta kan läggas att i de fall frågorna saknar uppenbara svar – vilket inte sällan är fallet – så väljer Serra att på ett resonerande sätt presentera alternativa tolkningar och lämna slutsatserna öppna. Hans ambition är just att försöka »blottlägga mysteriet« som omgärdar en mångfasetterad, motsägelsefull diktator, inte att leverera ett entydigt facit.

Bengt Jangfeldt

Sådana hinder möta alltså, som man ser, hävdateckningen, när den vill uppspåra sanningen [...] eftersom den samtida framställningen av händelser och levnadslopp, dels på grund av avund och illvilja, dels därför att författaren vill smickra och ställa sig in, kan förvrida det verkliga sammanhanget.

Plutarchos¹

Bakom masken

BENITO MUSSOLINI (1883–1945) ljög ständigt, från sitt livs början till dess slut, ibland till och med utan att inse det själv. Denna böjelse för ständig förställning berodde inte på en karaktärsbrist, en »florentinsk« syn på det politiska spelet och var ingen reflex hos en före detta konspiratör, utan kom sig snarare av ett högdraget förakt för människorna. Vare sig de var vänner eller fiender, medhjälpare som blivit motståndare eller vice versa, var de i hans ögon alla utbytbara: obetydliga brickor att spela ut efter behov, enkla pjäser i det schackspel som han gav all sin uppmärksamhet och kraft, tills han störtade ned i den avgrund som öppnades för honom. Även om han njöt av det visserligen servila men under hans mer framgångsrika perioder ofta också uppriktiga smicker som omgav honom under mer än tjugo år, trodde han aldrig på det. »Folkmassan är en kvinna.«² Den känslökalla mannen hade ett temperament som inte vanligtvis förknippas med medelhavsländerna. Han avsåg sig känslornas band, och lyckades aldrig övervinna sin ringaktning för de lovord han eftertraktade. Hans realism borde ha upplyst honom, och hans sunda förnuft skulle ha kunnat rädda honom; men i stället påskyndade de hans väg mot vanära. Hos franska tänkare som antropologen Gustave Le Bon, författare till *Massans psykologi* (1895), och den oppositionella socialisten Georges Sorel, som båda var mer lästa och hade större inflytande i Italien än i sitt hemland Frankrike, hade han hämtat idén att våldet är det politiska handlandets motor, eftersom den blinda massan inte respekterar något annat.³ Mussolini ljög inte för att »lyckas«, för att göra sig omtyckt, för att övertyga eller ens för att vinna röster. Tvärtom gjorde han det för att hålla världen på avstånd och kunna tvinga sin vilja till makt på ett alltför civiliserat, tolerant och kompromissbenäget folk, som till sist inte längre ville veta av den.

Han, som i en nietzscheansk pose förkunnade att »livet måste göras till ett tragiskt mästerverk«, gick till historien som en fallen statsman, och drog med sig de sista av sina adepter i fallet.⁴ Hans frånfälle lämnade ett gapande sår i den nationella identiteten som den italienska republikens återvunna demokrati hade svårt att läka. Efter att till en början ha varit välvilligt inställd blev den liberale filosofen Benedetto Croce en oförsonlig motståndare till regimen – »bakom sina 100 000 lärda verk och 10 000 hektar mark«, vräkte en sarkastisk Duce ur sig. Trots detta gav Mussolini order om att inte kröka ett hår på hans huvud och att låta hans böcker ges ut – var inte det ett utmärkt bevis på hans storsinhet?⁵ Efter diktatorns fall försäkrade Croce att fascismen endast varit en »olycka på vägen«, en »parentes« i Italiens och Europas historia. Formuleringen fick stort genomslag. Tyvärr stämde den inte. Fascismen som sådan nådde visserligen sitt slut 1945 och kommer inte att återvända. Men vissa av dess psykologiska efterverkningar gör sig fortfarande påmind, och vi kan inte övervinna dem helt och hållet förrän vi kan förstå vad som faktiskt skedde då, och varför.⁶ Eftervärlden förlorar rätten att döma när den saknar förmågan att förstå.

Fastklämd mellan de totalitära krafterna hos Lenin, Stalin, Hitler och Mao, för vilka makt var tätt förknippad med döden, och nationalistiska väktare som Franco, Salazar och Pétain, visste Mussolini inte hur han skulle positionera sig. Han förgjordes till sist av sin ambivalens, sina blinda fläckar och sin svaghet. Han var ständigt på jakt efter att skapa sig ett enastående öde, som han var rädd skulle undfly honom. Dessa motsättningar gör honom till den mest gåtfulle, outgrundlige och svårgripbare av alla 1900-talets diktatorer.⁷ En skarpsinnig polisrapport som riktar sig till ordföranden för Orlan-dokabinetet den 4 juni 1919 ringar redan då in hans dubbelnatur:

Han är väldigt intelligent, försiktig, beräknande, och bryr sig inte om pengar om det inte är för att korrumpiera någon; men han är också sensuell, känslostyrd, hämndlysten och uppslukad av sin ambition.⁸ Han vill dominera, och i sin övertygelse om att representera en nödvändig kraft i Italiens öde kommer han aldrig att godta en biroll.⁹

Inget i hans karaktär skulle därefter komma att ändras. Och hos denne impulsiva man kommer inget någonsin att framstå som spontant. Förställningen är ett bestående drag i hans person från början till slut, alltmedan han som människa är oberäknelig i sina olika former. Hos Mussolini är allt teatraliskt, och samtidigt cerebralt. Likt protagonisten i Maupassants berättelse sätter han »ett ansikte av papp ovanpå sitt eget«. ¹⁰ Eller, återigen som den nietzscheanska övermänniskan som är samtidigt dionysisk och komisk, är han en förbittrad varelse, som lever »i en ständig tanke på anfall och försvar«. ¹¹

Två mästerligt konstruerade lögner tillät honom att ta makten. Den första var den föreställning som hämtats från D'Annunzio om att Italiens militära seger 1918 hade »stympats« vid fredskonferensen av de allierades intriger och onda tro. Ändå hade Saint Germain-fördraget från den 10 september 1919 tagit hänsyn till merparten av de territoriålsanspråk Italien hade när landet först gick in i kriget. ¹² Den andra var det påstådda hotet om en bolsjevikisk revolution redo att sluka Italien, som var sårbart efter »de två röda åren« 1919–1920. Emellertid var det fascistiska grupperingar som skulle komma att urholka den liberala stat som hade fått ett fredligt slut på arbetarledda ockupationer av fabriker i Turin, Genova och Milano. Marschen mot Rom var kronan på verket i detta dubbla bedrägeri, och angav tonen för det hycklande klimat som innefattade hela regimen, och dess ledare.

Bakom de teatrala posor som Mussolini försökte blanda massorna med fanns ett opportunistiskt och kyligt lynne. Utrustad med ett så felfritt minne att det nästan låg honom till last, ett brett och ytligt intresse på alla områden, en medfödd språkbegåvning och en brokig, självlärd allmänbildning skulle han ofta visa sig vara labil och oförutsägbart i sina stora beslut. Vid konferensen i München den 29–30 september 1938 kunde en erfaren diplomat som André François-Poncet imponeras av att se il Duce diktera dagordningen, tala med Hitler på tyska, Daladier på franska och Chamberlain på engelska som om han blivit utnämnd till Europas skiljedomare. I den påtvingade sysslolösheten i Salò skulle han senare studera spanska och översätta både Wagners libretton och utdrag ur Stendhals *Rött och svart* (1830). Visserligen hade han en stark brytning på alla språk,

och hans ordförråd var ofta begränsat eller inexakt; men sarkastiska uttalanden om att Mussolini »talade som ett kafébiträde« är del i den nedvärderande mytbildning som dolt hans verkliga ansikte i lika hög grad som tidigare lovord.

Mussolini inledde sin bana som fulländad taktiker och avslutade den som en usel strateg. Han drogs till vitt skilda politiska perspektiv, och lät sig inte begränsas av någon annan ideologi än kulten kring hans egen person. Så länge hans förmåga att förföra inte framstod som skurkaktig var han en mästare i konsten att trollbinda både individer och folkmassor. Det var så Churchill i sina memoarer skulle försöka rättfärdiga den lockelse som Mussolini utövade på honom under 1920- och 1930-talen. Il Duce ville, efter första världskrigets och oktoberrevolutionens chock, inkarnera en sorts återupplivad kondottiär. Han ville framstå som en ny människa,¹³ som högröstad och med utspänt bröst kunde döma i de avgörande frågorna.¹⁴ Han yvade sig över sin ståtliga hållning som fick många av hans motparter att framstå som klumpiga i jämförelse, från den »lille« kungen Viktor Emanuel III till Hitler, som gav ett förläget intryck vid deras första möte 1934, till de »borgerliga« franska och engelska politiska ledarna. Han undvek emellertid att framträda i nyheterna bredvid högt uppsatta personer med atletisk fysik, och kameramännen instruerades att inte sätta dem för nära tillsammans i bild. Fidel Castro, i mångt och mycket en lärjunge till Mussolini, skulle när han trettio eller fyrtio år senare spelade basket eller volleyboll framför utländska journalister också försäkra sig om att vinna sin match. Och före Mao, »den store rorsmannen«, skulle denna dåliga simmare låta sig filmas i färd med att crawla över sundet vid Ostia eller Riccione.

Trots att han gav upphov till alla möjliga sorters slagord och skapade en relativt frikostig plantskola för unga tänkare, förbehöll sig Mussolini rätten att ingripa, döma och förändra efter eget humör. Den store dramatikern Pirandello sa om fascismen att »det är en tom vas, som var och en fyller efter eget huvud«. Inte var och en, men helt säkert il Duce. Dock visade sig denne modernitetens anhängare ofta ha svårt att möta de utmaningar som den förde med sig. Den nya världsordningens omvälvningar, som USA:s ökande och Europas

minskande betydelse, kolonialismens svallvågor, teknikens och finansvärldens dominans och upptäckten av kärnkraft undgick honom, som de undgått Clemenceau, Poincaré och Lloyd George; som författade det första världskrigets fredsfördrag i tron om att nästan kunna åter skapa »världen av igår« genom en ny Wienkongress. Mussolini, som ständigt hemföll åt att överdriva sin begåvning, ingående studera sina »spontana poser« och censurera osmickrande bilder trodde att han levde i en annan tid än han gjorde, trots att han delade många av dess förutfattade meningar och föråldrade värderingar. Efter några mindre utrikespolitiska framgångar följde en rad besvikelser och bittra nederlag, och när han iklädde sig rollen som krigsherre framträdde hans amatörskap i öppen dager. Hans upphetsning över de »åtta miljoner bajonetter« som skulle garantera en militär seger, och hans oförmåga att dra lärdom av sammandrabbningarna 1914–1918, visar hur långt efter han låg engelsmannen Liddell Harts nydanande idéer och de tyska strategernas blixtkrig. Mot slutet av 1930-talet skickade militärattachén i Paris honom de första verken av överste de Gaulle och även Benoist-Méchin's *Histoire de l'armée allemande* (»Den tyska arméns historia«). Il Duce, som läste eller i alla fall ögnade igenom och strök under i alla nya verk han mottog, förärade dem inga kommentarer. Denna försummelse skulle få katastrofala följder vid anfallet mot Grekland och det första fälttåget under Ökenkriget 1940–1941, där ett fiasko med nöd och näppe kunde undvikas tack vare det stöd som Mussolini motvilligt sökte hos en irriterad Führer. Paradoxalt nog ville han, som trodde sig ha en viss förstfödsrätt, inte tappa ansiktet inför sin allierade. De tyska generalerna var dock övertygade om att ett passivt Italien var att föredra framför deras ingripande i ett område som Medelhavet, vilket bedömdes vara av begränsad betydelse, samtidigt som Tredje riket redan förberedde operation Barbarossa mot Sovjetunionen.

Mussolini var utan tvekan plågsamt bekant med det nedlåtande uttrycket »Italien, ett mediokert verktyg« som tillskrivits den grå eminensen vid Quai d'Orsays utrikesministerium, Philippe Berthelot. Skulle han ha önskat sig ett starkare verktyg för att nå sina syften? Jag tvivlar på det. Den georgiske Stalin, som aldrig helt skulle komma att

behärska det ryska språket, tillintetgjorde helt sina första samarbetspartners regionalpatriotism. Den tyskböhmiske Hitler valde Tyskland redan 1914 av avsky för det habsburgska riket, som han (inte utan viss klarsynthet) ansåg vara dömt att gå under. Kroatien Tito skulle välja det serbiska folket som grund för Jugoslavien. Mussolini, som var en större världsmedborgare än Stalin, Hitler eller Tito, och som under tjugo år levit i frivillig landsflykt i Schweiz där han umgicks med den internationella socialismens grädda, förblev intimt förbunden med sitt land. Fascismen var därför ett fenomen som förkroppsligades av Mussolini, men som i sitt innersta väsen också var djupt italienskt. En av de patriotiska aristokrater som arbetat för Italiens enande under Risorgimento, markisen d'Azeglio, konstaterade vid den förenade statens bildande år 1861 att »Italien är skapat; nu måste vi skapa italienarna«. För att utbilda sina landsmän och undersåtar exploaterade il Duce dunkla myter om Rom och »caesarism«. Det Italien som han sade sig älska med fullständig trohet, och som sammanblandades med en lika uppslukande imperialism, räknades i hans ögon endast som utgångspunkt för ett nytt napoleonskt epos. Det var uppkomlingen från Korsika, »den faderlöse«, som skulle tjäna som hans verkliga mönster och föredöme. Utan skam drog han in sitt land i kriget den 10 juni 1940, »för att till sist skänka en lång period av rättlig fred till Italien, Europa och världen«. Det var ett underligt uttryck, tänkt att dölja bristen på folkligt stöd för kriget. När han fem år senare utan förmåga att förstå sitt ansvar för katastrofen befann sig i en återvändsgränd av krossade illusioner skulle han komma med ett sista skrävlande för eftervärlden: »Jag har gjort allt jag har kunnat för italienarna. Jag misstog mig när jag tog dem för ett folk, då de i sin djupa otacksamhet har visat sig vara en pöbel!«¹⁵ Han skulle inte gå så långt som att vilja utplåna sitt land och sitt folk för att de vägrat följa honom i hans självmordspakt, som Hitler gjorde de sista dagarna i bunkern. Men han skulle inte heller överge det hyckleri som färgat hela hans bana. Likt en rollfigur på jakt efter en författare i Pirandellos pjäs förväxlade han verkligheten med sina falska föreställningar.

Ända till slutet skulle han spela ut sina falska kort, alltmedan den hämnd som skulle undanröja honom och hans verkliga eller

förmodade hemligheter jäste. Till och med den förnedrande bilden av Mussolini utspökad i tysk paletå för att undkomma sitt straff påminner om Napoleon på flykt 1814, klädd i en österrikisk uniform, som Chateaubriand beskrivit i sina *Minnen från andra sidan graven* (1849–1850). Uppställd mot muren, vare sig han uttalade orden värdiga korsikanen – »Sikta på hjärtat!« – eller inte, upphörde han att ljuga. Inte för att han insåg att han var utom räddning – han var ingen djärv man men inte heller någon ynkrygg – utan för att bevara sin plats i historien.

* * *

Mer än sjuttiofem år har förflutit sedan fascismens våldsamma kollaps och Italiens befrielse den 25 april 1945. När denna bok skrivs skiljer endast några månader oss från hundraårsdagen av marschen mot Rom (den 28 oktober 1922) som gav Mussolini en uppfattning om vad han kunde hoppas på genom att öppna maktens portar. Själv stannade han av försiktighet kvar i Milano, beredd att fly till Schweiz om hans bluff misslyckades. Det finns en betydande mängd forskning om honom och om fascismen, för att inte tala om den våg av vittnesmål och minnen, ofta outhärliga och ibland anekdotiska, extravaganta, retuscherade eller påhittade, däribland sagan om il Duces falska dagböcker, som regelbundet gör sig påmind alltsedan 1950-talet, och som utgör en viktig del av de revisionistiska tolkningarna av diktatorn.¹⁶ Dokumentationen utvidgas ständigt av nya bidrag, såväl i Italien som i utlandet. Ingen av den italienska historiens centralfigurer, inte ens Garibaldi eller Cavour som gjorde lika mycket för att ena Italien som Mussolini gjorde för att splittra det, har fått lika stor uppmärksamhet. Allt från de filosofiska och juridiska lärorna, litteraturen, pressen, radion, filmen, musiken, arkitekturen, urbaniseringen, undervisningen, propagandan, teatern, modet, sporten, ända till gastronomin, reklamen och seriealbumen, kort sagt även de minsta aspekterna av vardagslivet under regimen har synats i sömmarna. Och obeliskens MUSSOLINI DUX vid Foro Italico, en idrottsanläggning i huvudstadens norra del där OS utspelade sig 1960, har inte rivits, och är fortfarande en turistattraktion för besökare från hela världen.

Det är på grund av Frankrikes symtomatiska intresse för ämnet som jag efter viss inledande tveksamhet, som övervanns tack vare min förläggares förtroende, valde att skriva den förhandenvarande boken. Å ena sidan finns ett sedan länge etablerat intresse för fascismens historia. Sedan början av 1930-talet har författare som av olika skäl levt i landsflykt i Paris, som den oppositionelle Curzio Malaparte, författare till *Tecnica del colpo di Stato* (»Statskuppens teknik«, 1931), den övertygade antifascisten Gaetano Salvemini som skrev *Mussolini diplomate* (1932) eller A. Rossi (Angelo Tasca) som precis före kriget utkom med *Naissance du fascisme* (»Fascismens födelse«, 1938) där läsare varnades för regimens krigiska och subversiva natur. Detta skedde under en tid då den fascistiska regimen framställde sig som en försvarare av »nationernas fred«, som visserligen var auktoritär och hierarkisk, men enligt vad diktatorn berättade för Weimarjournalisten Emil Ludwig, också rättvis. Denna hållning förändrades märkbart i och med invasionen av Etiopien, Folkfrontens bildande, det spanska inbördeskriget och närmandet mellan Mussolini och Hitler, de »två korpralerna«. Den tilltagande hårdheten förde dock på det stora hela inte med sig en fördjupad lägesanalys från omvärlden. I den försavgade Tredje franska republiken hopade sig kalkylerna, eller snarare felkalkylerna, på hur man på bästa sätt skulle blidka Mussolini. Han var emellertid så djupt kränkt av sanktionerna relaterade till kriget i Etiopien. Men han var också så övertygad om parlamentarismens plågor och förbittrad över oförmågan att skapa en bred allians för att hålla Hitler på plats, först med De fyras pakt i juli 1933 och sedan vid konferensen i Stresa i april 1935, att han inte längre såg dessa motvilliga eftergifter som något annat än uttryck för de dalande demokratiernas svaghet.

Det är först på senare tid som de första systematiska tolkningarna av utvecklingen i Italien och landets plats bland 1900-talets totalitära regimer har vuxit fram i Frankrike.¹⁷ Det första fröet såddes i det seminarium om det moderna Italiens historia 1918–1948 som den store historikern och motståndsmannen Federico Chabod från Aostadalen höll vid Sorbonne 1950. Där tolkade han inte fascismen som en irrlära, vilket var Benedetto Croces tes, utan som en traumatisk fas i landets

historia. Biografiska studier har gett ytterligare eftertryck åt denna uppfattning, allt från Georges Roux och André Brissauds fortfarande välvilligt inställda verk, till de mer väl avvägda och väldokumenterade verken som skrivits av vår avlidne vän Pierre Milza och Michel Ostenc.¹⁸ Läsningen av dessa kan med fördel kompletteras med Didier Musiedlaks upplysande studie av »mussolinismen«, och det finns också utmärkta studier som ger mer av en helhetsbild.¹⁹ Jordmånen är alltså god. Dock verkar Mussolinis fascism – för det har, med undantag av några vaga ansatser som vi ska undersöka senare, varken funnits eller kommer att kunna finnas någon annan – fortfarande tolkas genom ett raster sprunget ur Frankrikes egen nationella kontext. Fascismen skulle emellertid göra sig gällande i Frankrike som en direkt konsekvens av det militära nederlaget och den tyska ockupationen, i sin traditionalistiska-vichyfranska form eller i form av aktiv medverkan i den ockuperade zonen. Inget sådant låg till grund för den italienska fascismen. Därtill kan tilläggas att det fenomen som äger rum under en begränsad tid i Frankrike – från juni eller juli 1940 till Paris befrielse fyra år senare, med undantag för den obetydliga avledningen i Sigmaringen – i Italien sträcker sig över en period på en och en halv till två generationer. Detta är vad man i Italien fortfarande kallar ventennio eller tjugoårsperioden.²⁰ Konsekvenserna av detta är uppenbara. I Frankrike handlar det om ett exceptionellt statsskick, som etableras till följd och under bördan av ett förlorat krig. I Italien sker detta under en lång fas av konsolidering, normalisering och konsensus – det sistnämnda är ett synnerligen kontroversiellt begrepp som vi särskilt ska undersöka – innan den militära katastrofen slutligen raserar skapelsen. Utöver detta uppstår vissa centrala aspekter av den franska fascismen först långt senare i Italien, varav den mest avskyvärda är antisemitismen. Det innebär naturligtvis inte att man bör vare sig förminska eller urskulda regimen för ett brott som var desto mer avskyvärt för att det stod i uppenbar motsättning med de officiella kungörelser som gjordes ända till omedelbart före antagandet av raslagarna, mellan september och november 1938.

Den Italienska sociala republiken (Repubblica Sociale Italiana, RSI), ofta kallad Salòrepubliken (september 1943–april 1945), är därför

endast känd för den franska allmänheten genom breda generaliseringar och den vansinniga film där Pasolini ger fritt utlopp åt sina nekrofila och sexuella fantasier.²¹ Efterkrigstiden motsatte sig länge tanken på ett »inbördeskrig« eftersom man förnekade Salò all legitimitet och folkligt stöd.²² Det första vetenskapliga verket om Salòrepubliken utkom först 1962 och skrevs av en engelsman, Frederick W. Deakin, och inte av en italienare. Det är emellertid i Salò, vilket vi tydligt kommer att se, som den första fascismens »nationalsocialistiska« matris når sin naturliga och fruktansvärda kulmen: den revolutionära »andra våg« som de mest hårdnackade krävde och som deras döende ledare vid det laget gärna skulle vara utan. Trots att Salòrepubliken med andra ord endast kunde existera under närvaron och med tillsyn av den bundsförvant som blivit dess herre, så var Salò i ideologisk och begreppslig mening inte ett Italien »i tysk tappning«.

Det finns fortfarande en förenklad bild av Mussolinis diktatur som en form av »godartad tumör«, jämfört med Hitlers och Stalins »elakartade« sådana. Om vi vill använda metaforen var sjukdomen dock så allvarlig att tyskarna, och med en större ansträngning även ryssarna, drevs att operera bort tumören.^{23,24} En viss ambivalens kvarstår gentemot den »ofullkomliga totalitarism« eller »italienska totalitarism« som inte var lika skoningslös, extremistisk och dödsbringande som sina röda och bruna motsvarigheter.²⁵ Vi bör inte sammanblanda regimens metoder med dess syften. Det är känt att Mussolini inte hade något blodtörstigt temperament. Den stridslystnad han uppvisade till en början var en hållning bland andra. Han deltog aldrig direkt i strid med svartskjortorna, vars övergrepp han hycklande eller taktiskt ibland beklagade. Han delade inte heller Lenins eller Maos smak för det abstrakta våldet, när de använde massvält som ett politiskt medel. Han røjde aldrig besvärliga anhängare ur vägen genom stora utrensningar som De långa knivarnas natt eller Moskvaprocesserna. Hans passivitet under sammanträddandet med Fascismens stora råd, där han störtades under natten mellan den 24 och 25 juli 1943, är häpnadsväckande, inte bara för en diktator, utan även för en karismatisk och demokratisk ledare som de Gaulle: jag tänker på hans stora tal den 23 april 1961, dagen efter generalkuppen i Alger, då han sa

»I Frankrikes namn befaller jag...«. Av detta kommer uppfattningen, som länge spridits i den nyfascistiska mytbildningen, att il Duce var »god« och »generös«. Icke så! Han var styrd av en kallsinnighet som får anses ovanlig i den italienska historien och för det italienska temperamentet. Våld var för honom en beklaglig men oundviklig del av revolutionär maktutövning, vars överdrivna användning borde försöka tyglas med mer subtila och effektiva vapen som rädsla, underkastelse och korruption. Han var tillräckligt frisk till kropp och sinne för att inte finna något nöje i att krossa någon. Men denna inställning förändrar inte diktaturens beskaffenhet, inte heller den skrämselfapparat den har till sitt förfogade: det vill säga den godtycklighet, angiveri, censur, kontroll av polisen och domstolarna, samt upphävandet av uppehålls- och arbetstillstånd som utgör statens våldsmonopol.²⁶

Troligtvis var ett av skälen till att Mussolini år 1940 kastade sig in i ett krig som han trodde skulle bli kort och ärorikt – utöver hans motvilja för neutralitetspolitik – en förhoppning om att kunna begränsa monarkins och Vatikanens makt som fortfarande stod emellan honom och »hans« folk. En militär framgång som följdes av en framförhandlad fred (han önskade inte en fullständig triumf för Tredje riket eftersom det skulle ha minskat hans egen betydelse) skulle ha gett honom den makt han behövde för att tvinga de styrande klasserna, som fortfarande var relativt opåverkade av regimen, till lydnad – främst hovet, armén, marinsoldaterna, diplomatkåren, finansvärlden, och till och med domarkåren. Den avundsamma beundran han kände för Hitlers och Stalins (eller Roosevelts, för att ta ett demokratiskt exempel) oinskränkta makt är ännu ett bevis på detta. Den totalitära upptrappning som framför allt tog fart från och med kriget i Etiopien skulle skissera konturerna för kulten kring den Etiska staten – allt av staten, för staten och i staten – i kontrast till den inneboende kompromissvilja som han avskydde hos sina landsmän, och önskade utrota från den nationella kulturen.²⁷

Även om man godtar uppdelningen i olika faser av ett tjuugoett år långt styre, och inte bortser från de hinder som Mussolini reagerade på efter omständigheterna, är det svårt att förneka att den totalitära mystiken utgör kärnan av hans verksamhet redan från fascismens

födelse tre år före maktövertagandet. Mussolini skulle utforma tio olika versioner av sitt program, från 1919 års revolutionära »Sansepolcristo«, via den regimfascistiska eller statsfascistiska (från 1925–1926 till och med början på 1930-talet), till den totalitära vändningen som påbörjades innan (men framför allt efter) Rom–Berlin-axeln etablerades.²⁸ Men målet förändrades inte: den fascistiska korporativismen och nationalismen skulle ersätta de internationella socialistiska eller societära idealen hos Nationernas förbund. Det upprörde honom att Hitler utövade en långt större lockelse och väckte mer avsky i hela världen, och särskilt bland unga. Men i stället för att återföra honom till det sunda förnuftets väg skulle hans mindervärdeskomplex driva honom till en vanvettig och lönlös tävlan med en man som redan från första början visade sig vara den starkare parten.

Mussolini saknade idealistiska böjelser och avskydde varje filosofisk uppfattning som placerade människan i centrum av en harmonisk vision om tillvaron. Det enda som räknades i hans ögon var strid, och det enda som intresserade honom var stridens utgång: »Att stanna upp är att dö« bedyrade han, för en gångs skull utan att ljuga.²⁹ Hans senkomna återkomst till religionen föddes ur övertygelsen att kyrkan ännu ägde en auktoritet som vid rätt tillfälle skulle kunna tjäna honom. Detta är den röda tråd som löper från en av hans obestridda diplomatiska segrar, 1929 års konkordat, till det fruktlösa mötet vid ärkebiskopssätet i Milano den 25 april 1945 mellan Motståndsrådet och il Duce, tre dagar före hans avrättning. Denna dramatiska scen är värdig en Verdiopera. Men eftersom människor ofta dör i Verdis operor (precis som i Wagners) måste den här upplösningen tas på allvar. Mannen som vägrar ge upp går medvetet sin undergång till mötes. Den italienska fascism som föddes ur våld var även den bestämd att gå under i våld, och ta sin ledare med sig i fallet.

Mussolinis pessimistiska historiesyn tillät ingen doktrinär anpassning, utan endast taktiska övergångar och plötsliga accelerationer för att möta det italienska samhällets fluktuationer. Italien var mycket mer fogligt, mindre homogent och »heroiskt« än de samhällen som hårbärgerade de system han beundrade: Sovjetunionen, Tredje riket och det kejsrerliga Japan. Trots att Mussolini var uppkallad efter sin

fars idol Benito Juárez, som återupprättat den mexikanska republiken, såg han sig inte ämnad för rollen som romantisk libertador eller »Nya världens hjälte«. Det italienska rikets senkomna enande kunde endast komma till stånd genom utländska allianser och uppgörelser mellan enhetsrörelsen Risorgimentos olika fraktioner, som inleddes med Viktor Emanuel II:s vägran att ändra namn och regentnummer när han blev kung över Italien den 17 mars 1861. Mussolini ansåg sig å sin sida som »återskaparen« av en stat som helt sammanföll med regimen, och som han kallade en »etisk« stat, i kontrast till borgerliga regimers »neutrala« stat. Som relativt ung och frisk (när allt började gå mot sitt slut år 1940 hade han precis fyllt femtiosju) vägrade han befatta sig med frågan om successionsordning, som för övrigt var olösbar. Han tog inte sin tillflykt till hitlerismens idé om ett tusenårigt rike utan förlitade sig på att han skulle ha tid att dana en nation som skulle bära hans avtryck även i framtiden. Om detta var hans plan skulle den ha krävt Francos, Salazars eller Titos strategiska planering, det vill säga motsatsen till hans temperament och vision. Tur det, kan vi säga från ett italienskt och europeiskt perspektiv, trots det höga pris som ett militärt nederlag och inbördeskrig innebar.

* * *

Brodermord fascinerar. Varenda person som besöker ett bibliotek i USA kommer att hitta fler verk om det amerikanska inbördeskriget (1861–1865) än om världskrigen, det kalla kriget eller Vietnamkriget. I Frankrike är de böcker, inklusive romaner, som behandlar ockupationen och motståndsrörelsen långt fler än de som behandlar landstigningen i Normandie, som trots allt var den huvudsakliga faktorn i landets befrielse. Om okunskapen är ett diktaturens verktyg, kan glömskan å sin sida bli en oundviklig resurs för en återvunnen demokrati när ett alltför tungt förflutet inte kunnat förlätas; i alla fall inte än. Denna sorts glömska är lika gammal som vår civilisation. I sin levnadsteckning över den atenske generalen Thrasybulos berättar historikern Cornelius Nepos att generalen efter det peloponnesiska kriget utfärdade »en lag kallad glömskans lag, enligt vilken ingen kunde straffas för tidigare utförda handlingar«. När Karl II återtagit

den engelska tronen efter sin fars avrättning och slutet på Cromwells revolution utfärdade han en Act of Oblivion and General Pardon (1660). Och så vidare, ända till våra dagar.

De Gaulles administrativa och politiska annullering av den franska statens agerande under en regim som ansågs förrädisk, och som i juridisk och symbolisk mening strukits ur den franska historien friade de facto 40 miljoner petainister från allt kollektivt ansvar – inklusive domare, statstjänstemän och poliser – från 1940 och framåt.³⁰ Kansler Adenauers vägran att befatta sig med frågan om den »nydanade« tyska förbundsrepublikens nazistiska arv, trots att han själv inte komprometterats i frågan, kom ur en övertygelse om att tiden läker alla sår, och att uppgiften att rannsaka den nationella identiteten borde lämnas till en annan generation tyskar. I Spanien aktade sig Franco för att tillåta den bourbonska kungafamiljens återkomst, men förberedde samtidigt en ung Juan Carlos på att en dag återta tronen. Den Pacto del Olvido eller glömskans pakt som slöts av de politiska partierna för att bereda vägen mot ett samhälle utan Franco efter diktatorns död 1975 kan förklaras av samma vilja att lägga en lång och smärtsam tid av splittring bakom sig. Ytterligare tio eller tjugio år skulle gå innan den spanska historieskrivningen erbjöd en tolkning av händelserna. Händelserna utföll på samma sätt i Portugal, trots att landet inte genomlidit inbördeskrigets slitningar. I Grekland kom det kommunistiska upproret 1946–1950 och dess våldsamma undertryckande, som proportionellt sett hade fler offer än det spanska inbördeskriget, att förträngas från officiellt håll under minst trettio år. I merparten av de östeuropeiska länderna skulle tyngden av två på varandra följande diktaturer – de fascistoida och sedermera lydstatsregimerna, avlösta av »folkrepublikerna« som importerades från Sovjet – hindra den historiska reflektionens arbete fram till järnridåns fall.

Inget sådant skedde i postfascismens Italien. Att ett land som vaknar ur en mardröm av tjugio års förtryck och ett katastrofalt krig skulle vilja vända blad kan verka både förståeligt och berömvärt. Men detta skulle ha krävt en vilja till självrensning som den återupprättade italienska demokratin, sliten mellan Vatikanens antikommunistiska korståg under Pius XII (som på sitt sätt var en stor italiensk patriot)

och den stalinism som ännu präglade västvärldens mest inflytelserika kommunistiska parti, inte var i stånd att uppbåda. Det går inte att förneka att landet på det hela taget lyckats lämna det förflutnas missöden bakom sig på ett hedervärt sätt och med ett genuint hopp om förnyelse. Det innebär inte att den rättsliga och framför allt utomrättsliga utrensningen som skedde, liksom i Frankrike och annorstädes, genomdrevs utan blodspillan. I synnerhet skedde detta åtminstone fram till 1948 i den »dödens triangel« på Po-slätten, där det ibland var fråga om att undanröja medlemmar ur det tidigare styrande samhällsskiktet med fascismen som behändig ursäkt. Precis som i Frankrike och till och med i Förbundsrepubliken Tyskland kunde på samma gång djupt komprometterade personer på ett skandalöst sätt undkomma utrensningen, och enkelt återta sin plats i efterkrigstidens administration och samhällsliv.

Lyckligtvis övervägde de positiva sidorna. Efterkrigstidens två stora händelser, folkomröstningen i juni 1946 där folkstyret vann över monarkin och valet 1948 där en socialistisk-kommunistisk front besegrades av moderata kristdemokrater, liberaler, republikaner och socialdemokrater, utspelade sig lugnt och ordnat med högt valdeltagande, även bland kvinnor, och en demokratisk mognad som förvånade utländska observatörer. Genom upprättandet av en konstitution som var långt före sin tid återtog landet sin plats i det internationella samfundet. Den besegrade och erövrade stat som genom Parisfreden 1947 frångits adriatiska territorier vilka hade varit knutna till Italien under ett millennium, blev snabbt en av de viktigaste krafterna bakom en europeisk samverkan – ett ideal från första världskrigets slut som Mussolini avskydde. Det var en ovedersäglig framgång, vars berättigade plats ingen populistisk eller demagogisk förvrängning kan underminera.³¹ Den parlamentariska demokratin återföddes på solid grund, starkare än den var före 1922 års händelser. Solid är den än idag, med hopp om att fortsatt vara det imorgon i en sammanlänkad och globaliserad värld, där Europa bara kan räknas om det förblir enat.

Genom sin ovilja att hemfalla åt tystnadens påstådda hyckleri för att läka sina sår, på det sätt som gjorts i andra länder, har italienarna med de intellektuella i spetsen bedrivit en självkritik sedan krigsslutet

som vänts till kollektiv självbestraffning. Detta förtjänar att ifrågasättas inte bara av historiker och sociologer, utan också av psykologer och psykoanalytiker. Förstörelsen av fascismens arkiv till följd av de allierades bombningar i krigets slutskeden och den friskrivning som beviljades fascismens föräldralösa – de nu omvända »framstegsivarna« – gav upphov till en strid ström av mer eller mindre autentiska omvändelser. Retoriken som föddes ur *resistenzialismo* eller resistentialismen, en oöversättlig neologism, ersatte ofta en alltför svår självvrannsakan.³² Därför var det enklare att peka ut de syndabockar som, likt Malaparte, varken hade haft fräckheten, listen, eller resurser nog att försköna sitt förflutna medan tid var.

Il Duce kvarlevor, som hängdes i fötterna den 29 april 1945 då en stor del av hans nuvarande landsmän ännu inte var födda, besvärar oss fortfarande.³³ Ytliga intryck till trots dröjer ingen nostalgisk eftersmak av fascismen kvar, mer än hos några ynkliga *fedelissimi* som lever sig in i jubileumsdagarnas mytbildning eller idrottsplatsernas våld, och som man tyvärr kan se från öst till väst i flera andra europeiska länder.³⁴ Dessa symptom bör på intet sätt förringas, men att åberopa »fascismens fara« får inte heller bli en ursäkt för att vända bort blicken från våra samhällens mer påtagliga otidsenligheter och problem.³⁵ En känsla av olust, som det nationella temperamentets okuvliga vitalitet inte alltid förmår skingra, omgärdar fortfarande Mussolinis vålnad. För vissa italienare är det fortfarande svårt att acceptera att tiden mellan 1922 och 1945 trots allt utgör en del av deras »gemensamma« historia.

Man skulle kunna säga att det här är en i grunden italiensk fråga, medan denna bok skrivits främst för en fransk läsekrets. Det stämmer, på samma sätt som det stämmer att boken föresätter sig att framställa Mussolini som han var bakom sin mask, och inte att cementera den bild som lämnats kvar av honom. Men det verkar nödvändigt att ställa dessa frågor redan vid början av vår undersökning, eftersom de kommer att följa oss genom de sidor som följer. Ingen historisk person, oavsett roll och inflytande, kan förstås utanför sitt historiska sammanhang, och inte heller utanför vårt. Jag har vävt samman flera händelser, försummat tiotals mindre betydande personer och raderat

hundratals noter och bibliografiska referenser för att ge företräde åt dem som är tillgängliga på franska. Annars skulle jag ha behövt skriva ännu en tusensidig biografi, och det var inte mitt mål. Jag ber också om läsarens överseende med att jag har tagit vissa element och anekdoter ur min egen familjs historia till hjälp för att märka ut vägen. Mitt främsta mål var att så objektivt som möjligt tillhandahålla de huvudsakliga nycklarna till mysteriet Mussolini. Det är nu upp till läsaren att bedöma huruvida jag har lyckats med min föresats och förtjänat hennes förtroende.

Rom-Paris, våren 2021